

A Wienerberger multinacionális téglaiipari cég céljaul tűzte ki, hogy időről időre összegyűjti, és közzéteszi a kortárs európai építészet tégláépületeinek legjavát. Szándékaik szerint a közelmúlt invenciózus, téglával dolgozó épületeit kívánják bemutatni — reprezentálva ezzel az égetett kerámia folyamatos megújulási képességét és töretlen inspirációs erejét. Építészek és szakújságírók közreműködésével összeállítottak egy kollekción, mely igazolja a téglafontosságát a kortárs építészetben. Az összegyűjtött anyag a Brick '04 című kiadványban jelent meg 2004-ben és az azonos című kiállítással együtt bejárta Európát. A válogatás legjobb munkái között egy nemzetközi zsűri díjakat osztott ki.

Nyilvánvaló a kezdeményezés mögött meghúzódó promóciós és üzleti szándék, ám leszögezhető, hogy számos igazán színvonalas tégláépületet sikerült a figyelem középpontjába állítani. A díjakkal jutalmazott épületek valóban képesek betölteni a kezdeményezők által megfogalmazott elvárásokat, azaz: „az összegyűjtött munkák áttekintése komoly elismerést és odafigyelést válthat ki a téglafelhasználata iránt, és ösztönözni fogja bátrabb alkalmazását...” (Elsa Proczhazka).

A vándorkiállítás 2004 Őszén több ízben látható volt Magyarországon is, így például Győrben, Szegeden, Pécsen, valamint Budapesten. A pécsi kiállítás a Kőtarban nyílt meg 2004. november 4-én, ahol a kiadványt is bemutatták. A megnyitót követően a tégláépítészet jelenét feszegető beszélgetés zajlott a helyszínen. A beszélgetés során felmerült kérdések kapcsán érdemes megvizsgálni a téglafelhasználata egyébként kézenfekvőnek tűnő jellegzetességeit.

A téglafelhasználata hétköznapi építőanyag, amely a megszokottság természetességével vesz részt az épített környezet anyagi kultúrájának létrehozásában. Nap mint nap szembesülünk az épületek homlokzatán megjelenő téglával. A modern építészet — jelenben is érvényes kultúrája — saját hagyományának megfelelően alkalmazza a téglafelhasználata a XX. század során. Vajon mi különbözteti meg a XX. század és más, korábbi korok építészetének téglafelhasználatait? Akár Pécsen, a városban sétálgatva is érezhetjük annak nyilvánvaló jeleit, hogy az épületek homlokzatán alkalmazott téglafelhasználata láthatóan különböző hagyományok és különböző intenciók jegyében fogant. Igaz ez például a Munkácsy utcában található XIX. század végéről származó Pécsi Napló épületén, vagy ugyanezen korból származó számos ipari tégláépületen, a Tímár utca sarkán az idősek otthona épületén, az Uránia mozi homlokzatán, az uránvárosi lakótelepen található látszó téglafelhasználata bérházakon, de a Porta Barbakán közelmúltban átadott lakóépületein alkalmazott téglafelhasználata is. Azt azonban már nehezen tudjuk megmondani, hogy ezeken az épületeken milyen történeti összefüggések következtében jelenik meg előttünk a téglafelhasználata úgy, ahogyan azt éppen tapasztaljuk.

A Wienerberger által kezdeményezett válogatás összeállításának pusztán szándéka is számos értelmezési kényszert hív elő a téglafelhasználata jelenségeit illetően. A kiállítás magyarországi bemutatója pedig további kérdéseket vethet fel a „magyar tégláépítészet” kiemelt hangsúllyal tematizáló építészetkritika vonatkozásában is. Mindezek számba

vételére ezúttal nincs lehetőség, a kiadványban reprezentált téглаépítészet¹ jelenségeinek történeti hátterét azonban érdemes kicsit alaposabban megvizsgálni, hogy ezáltal közelebb kerülhessünk a minket körülvevő épületek megértéséhez.

Nem mindenki számára egyértelmű — ha nincs jártassága az építőiparban —, hogy az elmúlt száz év építéstechnológiájának fejlődése szinte feleslegessé tette az ún. kisméretű tömör téгла használatát. Teljes egészében persze nem nélkülözhető az építés folyamatában, a legtöbb esetben azonban nem számíthat gazdaságos megoldásnak a fal és az épület szerkezetét a téгла tulajdonságainak megfelelően tervezni. Így a téгла, mint szerkezeti építőelem, vagy annak fizikai tulajdonságai, teljes hitelességgel nem inspirálhatják az építészeti megformálás karakterét². Szándékos tettetéssel, a történetileg kialakult morfológiára hivatkozva, sokszor találjuk a téglát szerkezeti szerepére utaló helyzetben. Ilyen esetekben nem az építés természetes folyamatából következően jelenik meg az épületen, hanem egy réteges falszerkezet külső héjaként. Az épület mimikri gyanánt, mint egy rafináltan szabott jelmezt vagy köntöst ölti magára. Mindez a téгла használatát nem minősíti, viszont sejteti, hogy a XX. század során alkalmazásának hitelét vonatkoztatott, utalásszerű jellege biztosíthatta.

Tévedés lenne a téglahasználat okait kizárólagosan csak technológiai okokra visszavezetni. A téгла falban betöltött szerepének történetiségét vizsgálva úgy tűnik, hogy a vakolatlan téglafal megmutatása a romantika és a historizmus építészetével bezárólag szinte csak a díszítő funkciók ellátását szolgáló stilizálás irányában haladhatott. A vakolatlan falban évezredek óta megszokott pozíciójának megfelelően találjuk a téglát — még akkor is, mikor már csak a díszítés céljával kerül oda. A történeti stíluskorokban egy díszítő funkciót ellátó mintázat — legyen az bármilyen cizellált is — kötésrendje és „kalligráfiája” mindig a téglának a falban betöltött szerkezeti szerepéből indul ki. Az eklektika elmúltával a téгла is felszabadul a díszítés kényszere alól, de a XX. századi klasszikus modern építészet megjelenéséig nem beszélhetünk a téglahasználat korszakváltó megújulásáról. A modern építészet viszont olyan új jelentéstartalmakkal telíti a téгла használatát, amelyek azelőtt soha nem tartoztak hozzá, azonban karakterét mind a mai napig meghatározzák. A fal felületi kiképzése, a fal felületének kialakításában alkalmazott anyagok felhasználása és — ami a legfontosabb — a hozzá kapcsolódó jelentéstartalmak is megváltoztak. A téglának a fal felületén játszott szerepe szintén változik, és a felület kialakítása is új jelentés hordozója lesz. Éppen az válik a nyers téglafal erejévé, ami korábban problematikussá tette: az anyagkezelés nyomainak „el nem fedése” — ezáltal képes utalni az építés folyamatára, így anyagi tulajdonságaihoz is további tartalmak társulhatnak.

Hogy megérthessük a téгла kortárs európai építészetben eljátszott szerepeinek gyökerét, vissza kell nyúlnunk a felületképzés történetében a modern avantgárd kialakulásának idejéig. Az építészeti avantgárd és a művészeti avantgárd eredményei hatottak egymásra, és gyakran analóg jelenségeket hívtak életre. Ekkor válik lehetővé, hogy a felület karakterének megjelenítésében a téгла is másképpen vegyen részt: az anyag fizikai és funkcionális tulajdonságaiból összeálló tárgyi-technikai struktúrája már nem csak a stílus jegyében kibomló díszítő-forma megalkotásának lehet alapanyaga. A téгла anyagi történetének reflektáltságában kerül a falra, alkalmazása utalás az építés anyagi és technikai kultúrájára. A téгла kötésrendjéből kibontható ornamensképzés helyett a téгла

elemi kötésrendjének és anyagi jellemzőinek technikai struktúrája kerül az alkotómunka középpontjába. Maga az „anyag” lesz a felületi megjelenítés tárgya és eszköze is egyben. A tét már nem a díszítésnek és az ornamentikának a jelentéssel bíró megformálása, hanem a téglá színének és felületi minőségének nüansznyi különbségei, a tégláégetés egyenletessége vagy egyenletlensége, a fugák és a kötésrend rászterének minél árnyaltabb definiálása. Az anyagi minőség jellemzői telítődnek jelentéssel. Mindegy hogy a valóságban burkolat vagy szerkezeti építőanyag, a falon elfoglalt helyzete az építés általános történeti alapanyagára, azon keresztül az építés rítusára utal. Véleményem szerint a modern építészettel létrejött új téglahasználati mód a hagyomány szigorával érvényesül a XX. század építészetében mindaddig, mígnem a század utolsó harmadában — új építészeti törekvések következtében — előtérbe nem kerül a felületképzésben használt téglá anyagi jellegzetességeitől is elvonatkoztatott alkalmazása.

A múlt század elején, a felületképzés anyagaként a téglahasználat legitimációja korántsem volt egyértelmű. A De Stijl mozgalma a téglát korszerűtlen és túlhaladott díszítőanyagnak tartotta. A Bauhaus számára az ipari gyártást idéző steril és sima felület létrehozása céljából teljesen alkalmatlan anyagnak bizonyult. Ennek ellenére Mies van der Rohe is használta a téglát, sőt a De Stijl számára emblematikus épület, a Willem M. Dudok által tervezett Hilversumi Városháza is teljes egészében téglával burkolt. A Hilversumi Városháza épületét Dudok eredetileg kőlapburkolattal tervezte. Gazdasági okok miatt kénytelen volt megelégedni a téglaburkolattal — ez azonban kielégítő kompromisszum volt számára. Hogy mennyiben lehetett Dudok döntése történeti távlatokban is kielégítő, arra talán Alvar Aalto ad választ életművével, valamint szó szerint is: 1946-ban, az MIT bostoni diákszallójának építésekor megállapítja, hogy „a téglá meghatározó szerepet játszhat a forma kialakításában”. Ezek szerint az elvonatkoztatott formai kompozíció létrehozása már nem zárja ki az anyagszerű anyagok használatát a felületképzésből. A téglahasználat új hagyományát azóta mindig ott találjuk a téglafal felületképzési kísérleteinek hátterében.³

A XX. század utolsó harmadában már a téglá anyagi tulajdonságaiból kibontakozó, és annak minőségére utaló anyagi textúrája is elveszítheti reflektáltságát. Egyre gyakrabban csak mint egy felületi membrán, vagy mint egy elvonatkoztatott felületi minőség jelenik meg. Új építészeti törekvések felbukkanásának lehetünk tanúi a kortárs építészetben, amikor a felületképzésben használt anyagok mind történeti, mind anyagi jellegzetességeitől elvonatkoztatott szituációban kerülnek a falra. Így például a téglá is gyakran válik felületképzési kísérlet eszközévé, ahol nem más a cél, mint az alapanyag tárgyi-anyagi jellemzőitől elvonatkoztatott, illuzórikus felületi minőség kialakítása, egy érzéki hatás elérése.

Renzo Piano az IRCAM Center (1989–90) bővítésekor a téglaburkolatot a vázszerkezetre felaggatott installációs kéregként használja. A téglá egy membránt képező terrakotta burkolóanyagként, acél keretekbe fogva, hézag nélküli illesztéssel kerül fel az épületre. Az anyaghasználatról egyértelműen eldönthető: téglából készült — azonban a téglát nem a technológiailag lehetséges beépíthetőségnek megfelelő szituációban találjuk. A téglá csak utalásként vesz részt ebben a homlokzatképzésben: utalásként egy építészeti hagyományra. A felületképzés viszont kísérlet egy új minőség létrehozására.

Rick Mather a Koble College bővítésének munkáinál a téglát élére állított helyzetben, azaz technikai alkalmazásának történeti hagyományától elvonatkoztatott módon használja.

A '90-es években az építészeti megújulás zálogaként, az anyaghasználatban rejlő, még kihasználatlan lehetőségek keresését fogalmazza építészeti programmá Christian Sumi svájci építész, a következő szavakkal: „Talán ez a legdőntőbb pillanat az anyagokkal: az általuk keltett hatás felé való elmozdulás. Hatás alatt közvetíten, a jelentés által nem béklyózott hatásra gondolok”. Az eltelt száz két évtizedben egyre több példát látunk eme „elmozdulás” manifesztálódására és a Wienerberger kiadványában bemutatott épületek többsége bizonyítja, hogy a téglahasználat építészete sem képez kivételt. A publikált épületek többsége sokszor már semmilyen történeti többlettartalmat nem kíván előhívni a téglából, csupán a téгла formai adottságaival végez alakítási kísérleteket. Adott esetben ezzel színesíti a tömegformálás érzéki kifejezőerejét:

A prágai vár kertjében készült gyalogos alagút (Josef Pleskot) tojás metszet formájú űrszelvényében a nem szokványos kötésben készült téгла-boltozat a kosárfonás hangulatát idézi. A Wienerberger válogatásában a zsűri első díját nyerte el.

Mecano Architecten Arnheimben épített múzeumának homlokzatán a holland építészet évszázados téglahasználatának tucatnyi különböző fajtájából patchwork mintázatos dekorációt készített. Leginkább csak egy dekoráció burjánzó, színes kavalkádja jelenik meg, mely az eredeti szándék közvetítésére kevésbé alkalmas.

A Frei Architecten Aarguban (Svájc) épített családi házában az absztrakt forma humanizálását szolgálja a steril, sötétbarna klinkerburkolat. A téгла itt természetes anyagi hitelességével jelenik meg. Egyszerű téglakötésének homogén rasztere segíti a forma érvényesülését. A ház racionális modernségét és hűvös eleganciáját finom melegséggel tölti meg az égetett kerámiaburkolat.

Benedict Tonn második díjat kapott veszélyes anyagok raktározására szolgáló berlini épülete (Humboldt Egyetem) opartos érzékcsalódást hoz létre színes, téglamintázatos falburkolatával. Az opart fázadt eszközeivel képes rendkívül friss és erős építészeti teremtést. A téгла itt látszólag egy dekorációs játék eszköze, a felület illuzórikus megjelenítésében vállal szerepet. Ugyanakkor mintázata és színválasztása megidézi a viktoriánus kor színes téglaburkolatait és az eklektika ipari épületeinek hangulatát.

A Von Busse K. B. Architecten Hernei Archeológiai Múzeuma (Németország) a „modern anyagivá tételének” jelszavával, a modern építészet tömegformálásának semlegességét kívánja elővé és érzékivé tenni. A téglaburkolat homogén textúrája megmarad, de a burkolat minden negyedik kötőszora kétféle centiméterre süllyed a felületbe. Ezáltal plasztikusságot és érzékiséget kölcsönöz a felületnek. A burkolat szándékosan tökéletlenül kiégetett téglái a környezet és a történeti városi szövet szerves részévé avatják a kubista kompozíciót...

Sok hasonló intenciójú épület felsorolásával folytathatnánk a kiadvány bemutatását, ahol egymásután sorjáznak a téгла alkalmazásának kísérleteit illusztráló épületek. Többségük

jól példázza azt az utat, melyen a téglahasználat az elmúlt száz év változásait követően jelenleg halad.

Az építészet XX. századi történetén végigtekintve láthatjuk, hogy a téglának a díszítő ornamént létrehozó, a stilizálásban is résztvevő szerepköre megváltozik. Anyagi tulajdonságai és felületképző alkalmazása kerülnek előtérbe; leginkább a valódi teherhordó szerkezeti szerepétől elvonatkoztatott helyzetben jelenik meg. Használata azonban az építés természetes gesztusára, a technikai alkalmazás történeti hagyományaira utal. A század végén pedig — ahogyan ez a Brick '04 válogatásából is kitűnik — már gyakran találjuk anyagi tulajdonságaitól is elvonatkoztatott helyzetben. A teljesség kedvéért illik megjegyezni, hogy a téglagyományos történeti szerepvállalását megidéző alkalmazására láthatunk példát a XX. század építészetében. Ezek a kísérletek azonban az esetek többségében annyira áttételesek és zavarosak, hogy nehezen tekinthetők egységes szemlélet alá sorolható jelenségeknek. A Wienerberger összeállítása meggyőzően reprezentálja, hogy a kényszeresen megújulni vágyó építészeti törekvések számára is kézenfekvő kiindulási pontul szolgálhat a téglagy.

Kétség nem fér hozzá, hogy az égetett kerámia Ősidők óta tartó jelenléte, történeti modernsége, aktualitása pillanatokra sem kérdőjelezhető meg. Ugyanakkor egy ilyen kijelentés hitelességét folyamatosan igazolni kell a kortárs építészet gyakorlatában. Erre vállalkozott a Wienerberger. Vállalkozása könnyedén kerülhetett volna a kény-szeresség és az üzleti érdekek csapdájába. Ez esetben a csapdákat sikerült elkerülni, így a kiadvány a téglagyépítészet jelenének izgalmas keresztmetszetét tárja elénk.

Brick '04 — Vándorkiállítás a Wienerberger nemzetközi Téglagyépítészeti Díját (Brick Award '04) bemutató legjobb képekből

Brick '04

Az európai téglagyépítészet legjava.

(Szerk.: Christef Kapitzki, Martina Klauser, Ute Woltron) München, D.W.Calwey GmbH & Co., 2004.

1 A jelenlegi problémafelvetés szempontjából szerencsésebbnek tartom a téglagyépítészet mint önálló építészeti kategória helyett a téglahasználatnak mint a téglagyhasználó építészetre utaló elnevezésnek az alkalmazását az írásomban.

2 Feltéve, hogy elfogadjuk: az alkotás folyamata nem csupán technika kérdése, hanem függ a „munkába fogott anyag” eredeti, már megismert tulajdonságaitól.

3 Érdemes szemügyre venni néhány példát az elmúlt ötven év történetéből, melyek a jelen téglagyépítésze számára meghatározó előzménynek tekinthetők, és illusztrálják a kísérletező kedv folyamatosságát!

Sigurd Lewerentz Szent Péter Templomán (1963–66. Klippan, Svédország) a téglagy szinte élő, organikus anyagként feszül a felületre. Luis Kahn a Philips Exterior Library (Oxford 1969–70) építése kapcsán a téglagy történeti teherhordó szerepének felidézésével bíbelődik. E. C. So/renson a Krisztalográfia-i Adatbank épületénél (Cambridge 1990–92) helyenként 80-100 cm vastag falakat épít és ezt a vastag

faltömeget, mint egy feltárandó archeológiai rétegződést, vagy mint egy formálható, képlékeny anyagot dolgozza meg, miközben a falat történeti jelentéssel ruházza fel. Az itt felsorolt példák közül ő áll közelebbi rokonságban a kortárs magyar téglapítészeti legkarakteresebb jelenségeivel.

Mario Botta Evryi székesegyházán (1992–93), a technikai nehézségeket meghazudtolva burjánzik a téglapítészeti absztrakt geometriai formák felszínén. Mint könnyű héjak, kelmeként csavarodnak a szerkezetek felületén.

A XX. sz. végét és napjainkat jellemző téglapítészeti jelenségek számára ezek az alkotók és épületek fontos mérföldkövek, iránymutató előzménynek tekinthetők.